

‘Dichten is zilver, zwijgen is goud; vrouwen in letterkundige genootschappen, 1772-1800’

Marleen de Vries

bron

Marleen de Vries, ‘Dichten is zilver, zwijgen is goud; vrouwen in letterkundige genootschappen, 1772-1800.’ In: *De Achttiende Eeuw* 31 (1999), p. 187-213.

Zie voor verantwoording: http://www.dbnl.org/tekst/vrie085dich01_01/colofon.htm

© 2004 dbnl / Marleen de Vries

Dichten is zilver, zwijgen is goud; vrouwen in letterkundige genootschappen, 1772-1800

Marleen de Vries

Het wil in eenentwintigste-eeuwse kringen wel eens verbazing wekken dat vrouwen in de achttiende eeuw deel uitmaakten van letterkundige genootschappen. ‘Toen al? Interessant!’ Inderdaad, de vrouwen in achttiende-eeuwse letterkundige genootschappen zijn de moeite van het bestuderen waard. Toegegeven, veel zijn het er niet, maar van de zevenenveertig vrouwen die tussen 1772 en 1800 samen met circa zeventienhonderd mannen deel uitmaakten van het literaire genootschapsircuit, komen er veel naar voren als sterke, zelfstandige personen.¹ Ze zijn actief, doen wat ze willen: trouwen, scheiden of trouwen helemaal niet, schrijven goed, althans niet slechter dan mannen, zijn geïnteresseerd in de maatschappij, laten zich niet beperken. Ze doen zeker niet onder voor de vrouwen van nu. Voor de geschiedenis van het feminisme is deze kleine groep vrouwen zonder meer van belang.²

Feministische overwegingen lagen niet ten grondslag aan dit artikel. Tijdens mijn onderzoek naar dichttheoretische opvattingen in letterkundige ge-

1 Veltman-van den Bos telde 37 vrouwen, Dekker en Vega 38 en Van Oostrum en *Met en zonder lauwerkrans* 39, maar het zijn er toch echt minimaal 47 geweest. Zie A.J. Veltman-van den Bos, ‘Petronella Moens en haar vriendenkring’, *De achttiende eeuw*, 31 (1999) 21-34, m.n. 28; R. Dekker en J. Vega, ‘Les femmes aux côtés des deux révolutions néerlandaises de 1781-1781 et de 1794-1795’, in: C. Fauré, ed., *Encyclopédie politique et historique des femmes* (Paris, 1997) 233-254, m.n. 236; W.R.D. van Oostrum, ‘Vrouwen in achttiende-eeuwse dichtgenootschappen’, *Vooy*, 14 (1996) 13-18 en R. Schenkeveld-van der Dussen e.a., ed., *Met en zonder lauwerkrans. Schrijvende vrouwen uit de vroegmoderne tijd 1550-1850: Van Anna Bijns tot Elise van Calcar* (Amsterdam, 1997) 81. Iedereen beroept zich op de ledenlijst achterin C.B.F. Singeling, *Gezellige schrijvers. Aspecten van letterkundige genootschappelijkheid in Nederland, 1750-1800* (Amsterdam 1991). In deze ledenlijst worden niet alle vrouwen met voornamen genoemd, waardoor ze ten onrechte voor mannen worden versleten. De volgende zes ‘mannen’ blijken vrouwen te zijn: C.A. Nozeman, L.J. Hoekstra, E. Pauw, J.G. van Blokhuisen, A.E. de Ridder en J. van Wijk, allen lid van ‘Vlijt is de voedster der wetenschappen’. Daarbij nog twee vrouwen in een Fries genootschap (zie Ph. H. Breuker, *Konst voedt 's mensen geluk. It Makkumer dichtgenoatskip (1773-1777)* (Makkum 2000). Vanwege de periode-afbakening van dit onderzoek heb ik een 48ste vrouw, Lucretia Wilhelmina van Merken, niet meegeteld. Zij maakte rond 1759 deel uit van ‘Laus deo salus populo’ (E. van Logchem, ‘Lucretia van Merken (1721-1789) en het dichtgenootschap “Laus Deo, Salus Populo”’, *Voortgang. Jaarboek voor de neerlandistiek*, 6 (1985) 285-360).

2 Van de zevenenveertig vrouwen worden er achttien besproken in *Met en zonder lauwerkrans* (n. 1).

nootschappen viel mij weinig op aan de vrouwelijke leden en hun bijdragen. In ieder geval niets dat een apart onderzoek rechtvaardigde. Leuk en interessant waren ze, zeker, maar dat waren hun mannelijke medeleden ook. Niets bijzonders dus. Pas nadat ik me had verdiept in de geschiedschrijving over schrijvende vrouwen in de achttiende eeuw, werd mij duidelijk dat dat ‘niets bijzonders’ bijzonder was.³ In dit artikel hoop ik aan te tonen dat vrouwen zich in en gedeeltelijk dankzij letterkundige genootschappen ontwikkelden tot maatschappelijk geëngageerde schrijfsters, die zich in hun stofkeuze niet beperkten tot huiselijke onderwerpen.

Mannensociabiliteit

Er waren minstens zestig genootschappen die zich oefenden in letterkunde in de tweede helft van de achttiende eeuw.⁴ Grofweg kunnen deze zestig bij naam bekende genootschappen worden onderverdeeld in beschouwende genootschappen en dichtgenootschappen.⁵ De verschillen tussen deze twee typen genootschap zijn aanzienlijk. Vrouwen bijvoorbeeld, konden alleen lid worden van dichtgenootschappen. In beschouwende genootschappen kregen ze geen voet tussen de deur.

Een verklaring voor dit verschil moet worden gezocht in verschillen in sociabiliteit en organisatiestructuur tussen beide soorten verenigingen, waarbij de toenmalige opvattingen over het gedrag van vrouwen in het openbaar meespeelden. Beschouwende genootschappen waren zeer hechte mannenbolwerken. Ze hadden een ‘gesloten’ karakter,⁶ publiceerden niet, schreven geen prijsvragen uit en functioneerden bij de gratie van een eendrachtige intimiteit. In Amsterdam zetelde een drietal van dit soort clubs: ‘Diligentiae omnia’, ‘Concordia et libertate’, het departement letterkunde van ‘Felix Meritis’. De leden trakteerden elkaar op uitgebreide redevoeringen over een ‘letterkundig’ onderwerp: vaderlandse geschiedenis, filosofie, religie, taalkunde,

- 3 Over schrijvende vrouwen: W.R.D. van Oostrum, *Juliana Cornelia de Lannoy 1738-1782. Ambitieuus, vrijmoedig en gevat* (Hilversum, 1999); L. van Gemert en A.J. Veltman, ‘Schrijfsters in de literaire kritiek tussen 1750 en 1850’, *Nederlandse Letterkunde*, 2 (1997) 258-270; L. van Gemert, “‘Onwederstanelyken drang’: Het vrouwelijk schrijverschap in achttiende-eeuws Nederland”, *De achttiende eeuw*, (1995) 127-140; *idem*, “‘Maek vaerzen, leez en schrijf’”; dichtende vrouwen uit de 17e en 18e eeuw’, *Vooys*, 12 (1994) 66-74. Over vrouwen in achttiende-eeuwse literaire genootschappen: *Met en zonder lauwerkrans* (n. 1), 81-84; Van Oostrum (n. 1), ‘Vrouwen in achttiende-eeuwse dichtgenootschappen’; *idem*, ‘Honneurs aux dames? J.C. de Lannoy en de heren van KSGV’, *De nieuwe taalgids* 88 (1995) 307-321. Claudette Baar verricht op dit moment promotieonderzoek naar vrouwen in verschillende soorten achttiende-eeuwse genootschappen.
- 4 Zie voor een definitie van letterkundige genootschappelijkheid en de doelstellingen en activiteiten van de verenigingen Singeling (n. 1), *Gezellige schrijvers*.
- 5 Singeling spreekt over ‘kritisch-beschouwende en creatieve genootschappen’ (*Gezellige schrijvers* (n. 1), 32).
- 6 Zie voor het onderscheid gesloten versus open genootschappen W. van den Berg, ‘Sociabiliteit, genootschappelijkheid en de orale cultus’, in: M. Spies, ed., *Historische letterkunde. Facetten van vakbeoefening* (Groningen, 1984) 156-157.

poëzie, schilderkunst. In deze debatingclubs was het niveau over het algemeen hoog, wat ongetwijfeld een struikelblok zou zijn geweest voor vrouwen, hadden ze lid mogen worden. Dat ze dat niet mochten, heeft te maken met de hoge gezelligheidsgraad van de beschouwende clubs en het feit dat de hoofdbezigheid bestond uit het houden van redevoeringen. Juist omdat beschouwende genootschappen ontmoetingsplaatsen waren waar intellectuelen elkaar toespraken, konden vrouwen niet worden toegelaten. De heren hechtten zeer aan hun intieme avondjes en hun alleenrecht op het spreken in het openbaar. Het was eenvoudig ondenkbaar dat een vrouw plaats nam achter het spreekgestoelte en haar literaire, wetenschappelijke of politieke standpunt beled. En dus werden vrouwen hardnekkig geweerd: uit de bovengenoemde gezelschappen, uit een belangrijk genootschap als de 'Maatschappij der Nederlandse letterkunde', waar alleen de beroemdste dichters en letterkundige liefhebbers lid van werden. Mannen die er anders over dachten, als Johannes Kinker en C. Kleynhoff, waren in de minderheid. In 'Felix Meritis' werd in 1799 een voorstel om vrouwen bij de activiteiten te betrekken keihard weggestemd.⁷

Daarom was het initiatief van de bestuursleden van het Haagse 'Kunstliefde spaart geen vlijt' om in 1772 vrouwen het lidmaatschap toe te kennen bijzonder. Wat dreef hen, en later de overige dichtgenootschapsbesturen, tot deze beslissing? Hoofdfactor was dat dichtgenootschappen anders functioneerden dan beschouwende genootschappen. Zij kenmerkten zich door een open karakter, wierven landelijk leden, publiceerden bundels en schreven prijsvragen uit. De intellectuele drempel was er lager dan in beschouwende genootschappen, voor zowel mannen als vrouwen, omdat de leden er geen redevoeringen hoefden te houden. Slechts vier dichtstukjes per jaar moesten de leden van het Haagse 'Kunstliefde' inleveren.⁸ Bovenal was de gezelligheidsgraad er stukken lager dan in letterkundige genootschappen om niet te zeggen dat de grote clubs helemaal niet gezellig waren. De honderdvijftig leden die 'Kunstliefde' telde, woonden verspreid door het land en ontmoetten elkaar nauwelijks. Alleen de zes bestuursleden vergaderden regelmatig met elkaar. De overige leden onderhielden voornamelijk per post contact met het genootschap. Weinigen kregen elkaar te spreken. Een aantal van hen trof elkaar op de jaarlijkse vergaderingen. Deze constatering druist in tegen de heersende beeldvorming. In dichtgenootschappen zou dermate worden samengewerkt dat gedichten 'stuk' geschaafd in de bundels terecht kwamen. Mocht dat misschien opgaan voor de kleinere

7 A.J. Hanou, *Sluiers van Isis. Johannes Kinker als voorvechter van de Verlichting, in de vrijmetselarij en andere Nederlandse genootschappen, 1790-1845*, dl. 1 (Deventer, 1988) 84-87.

8 *Wetten voor het dichtlievend kunstgenootschap in 's Graavenhaage*. Gedrukt voor de leden (z.p., z.j.), artikel XVIII. In 1781 wordt deze wet gewijzigd. In plaats van vier dichtstukjes hoeven de leden voortaan 'één of meer Vaarzen, welke saamen ten minste zestig Dichtregels bedraagen, aan het Genootschap in te leveren, op verbeurte van een' halven Gouden Rijder' (Uittrekzels der besluiten, door de bestuurderen van het dichtlievend kunstgenootschap, zedert de oprichting van het zelve vastgesteld (z.p., z.j.) KB: 839 A 7).

dichtgenootschappen, de grote organisaties, die het geschiedbeeld hebben bepaald, waren erop gericht de dichtkunst 'op afstand' te stimuleren. De besturen van 'Kunstliefde' in Den Haag, 'Kunst wordt door arbeid verkreegen' in Leiden en 'Studium scientiarum genitrix' in Rotterdam functioneerden als huidige redacties. De samenwerking was minimaal en marginaal. Van intimiteit was nauwelijks sprake. Maar juist dit pakte gunstig uit voor vrouwen. Denken en dichten per post betekende dat de wetten van de welvoeglijkheid niet hoefden te worden overtreden. Dames konden meedoen aan het publieke genootschapscircuit zonder zich daadwerkelijk in het openbaar te vertonen. Mannen hoefden geen inbreuk op hun intimiteit te vrezen.

Prijsvragen

De prijsvragen die de dichtgenootschappen uitschreven, kunnen worden beschouwd als een tweede belangrijke factor die vrouwelijke deelname aan het dichtcircuit stimuleerde. Prijsvragen moesten, ten behoeve van een objectieve beoordeling, anoniem, onder zinspreuk, worden ingestuurd. Die voorwaarde garandeerde dat vrouwen en mannen dezelfde kansen kregen en op dezelfde wijze werden beoordeeld. Het literaire prijsvragensysteem moet daarom een van de meest vrouwvriendelijke uitvindingen van de achttiende eeuw zijn geweest. Lagen de kansen - gezien het opleidingsniveau van vrouwen - niet helemaal gelijk bij de geleerde prijsvragen van wetenschappelijke genootschappen, anders lag het als het om poëzie ging. Het bestuur van het Haagse 'Kunstliefde spaart geen vlijt', het eerste dichtgenootschap dat prijsvragen uitschreef én vrouwen toeliet,⁹ moet vanaf het begin hebben bevroed dat er zich vrouwen onder de inzenders op prijsvragen zouden bevinden. Daar was alle reden toe, omdat de achttiende eeuw niet alleen de eeuw van de kritiek was en de eeuw van de genootschappen, maar ook de eeuw der dichters.¹⁰ 'Kunstliefdes' honger naar dichters en geschikte kopij leidde zo tot een klimaat waarin niet alleen vrouwen zichzelf konden bewijzen, maar ook mannen uit lagere sociale klassen. Als ze maar voldoende talent bezaten.

Het was zeker niet zo dat vrouwen hun lidmaatschap dankten aan hun adellijke titels, zoals wel is beweerd.¹¹ Die voorstelling van zaken is wat al te cynisch en verraadt de negentiende-eeuwse blik waarmee het verschijnsel dichtgenootschap nog steeds wordt bekeken. Van de drie dames die 'Kunstliefde spaart geen vlijt' in 1772 uitnodigde voor het honorair lidmaatschap, had er maar één blauw bloed. Dat was Juliana de Lannoy (1738-1782). Doorslaggevend voor haar benoeming zal haar dichterlijk talent zijn geweest. In

9 Ook het Rotterdamse 'Prodesse canendo' nodigde zeer vroeg vrouwen uit. Cornelia Maria van Eybergen en Anna 's Gravesande staan op de ledenlijsten van dit dichtgenootschap, dat tussen 1772 en 1776 bestond. De ledenlijsten schijnen echter niet betrouwbaar te zijn (Singeling (n. 1), *Gezellige schrijvers*, 104-108).

10 Van Oostrum (n. 3), *Juliana Cornelia de Lannoy*, 225-226 (noot 18).

11 *Met en zonder lauwerkrans* (n. 1), 83-84.

1772 was De Lannoy een gevierd treurspeldichteres.¹² Ook Anna van der Horst (1735-1785) was een bekend dichteres die goed in het profiel van het genootschap paste.¹³ De derde vrouw die in 1772 toetrad was niet bekend, maar wel de dochter van een vader die al lid was. Maria Henrietta van Dijk werd uitgenodigd op voorspraak van Johannes van Dijk, predikant te Valkenburg.¹⁴ Dat er naderhand meer adellijke dames werden uitgenodigd, verbaast niet, omdat in adellijke kringen relatief veel geleerden en dichtliefhebbers te vinden waren. Niettemin kwam het merendeel van de genootschapsdames uit dezelfde laag van de bevolking waaruit ook de mannen afkomstig waren, de gegoede en kleine burgerij.

Poëzie voor het vaderland

Naast de ‘ongezelligheid’ en het prijsvragensysteem kan een derde factor worden aangewezen die het toelaten van vrouwen in dichtgenootschappen heeft bevorderd. Het werven van vrouwen paste binnen de tamelijk urgente doelstellingen van de dichtgenootschappen het niveau van de Nederlandse poëzie te verbeteren en het vaderland ten nut te zijn. Om deze idealen tegelijkertijd te bereiken, legden de clubs zich toe op het publiceren van maatschappelijk geëngageerde poëzie. Zedenkunde, religie, vaderland, dat waren de favoriete onderwerpen. Gelegenheidsgedichten en persoonlijke stukken waren uit den boze omdat het algemeen nut daar niet mee was gediend.¹⁵ Het poëtisch niveau werd vooral bepaald aan de hand van de toegedichte beschavende waarde van een stuk. Met beschavende poëzie hoopten de genootschappen het moreel van de achttiende-eeuwse burgers op te vijzelen. Er waren genoeg redenen voor zo'n bemoedigingsbeleid. De vermeende economische achteruitgang, de verloederung van de zeden en de oorlog met Engeland stemden somber. Vooral toen Nederland in permanente staat van een dreigende burgeroorlog verkeerde, was elke stem bruikbaar. Er kon niet genoeg propaganda voor het behoud van de Republiek worden gemaakt.

12 Van Oostrum (n. 3), *Juliana Cornelia de Lannoy*, 63.

13 Over Van der Horst: A. de Jeu, ‘De “mannelyke bekwaamheden” van een achttiende-eeuwse dichteres’, *Vooys*, 15 (1997) 14-20 en *idem*, in: *Met en zonder lauwerkrans* (n. 1), 608-617.

14 ‘Een merkwaardig geval’, noemt *Met en zonder lauwerkrans* (n. 1), 82, deze benoeming omdat over Maria Henrietta niets bekend is. Johannes van Dijk prees zijn dochter met de volgende woorden aan: ‘zij heeft op myn zilvre bruiloft laast een zeer goed vaers gemaakt, en ik durf mij verzekeren, dat blyft ze voortvaaren, die kunst te cultiveeren, dat ze door den tyt wel iets goeds maaken zal’. Maria Henrietta zelf was daar niet zo zeker van. Volgens haar vader bood zij veel tegenstand en zei zij pas ja na aanhoudende verzoeken van zijn kant. De oorzaak daarvoor kende Van Dijk wel: ‘haar laaggevoelendheid van zig zelve is oorzaak van dien tegenstand geweest’ (handschriftencollectie UBA: VIII G 60, 159-160: 25 augustus 1772).

15 ‘Kunstliefde’ bepaalde bijvoorbeeld ‘geene dichtstukjes in de PROEVEN VAN POËTISCHE MENGELSTOFFEN te plaatzen, houdende aan eenige Leden van dit Genootschap, of op bijzondere gelegenheden ontworpen’ (Uittrekzels der besluiten, door de bestuurderen van het dichtlievend kunstgenootschap, zedert de oprichting van het zelve vastgesteld (maandag 10 oogstmaand 1772) KB: 839 A 7).

Letterkundige genootschappen waren, zeker vanaf 1780, meer dan gezelligheidskransjes, meer ook dan louter literaire clubs. De verenigingen ontwikkelden zich tot instituten in opinievorming, waar niet zelden vrijzinnige opvattingen, op religieus én politiek gebied werden geuit, hoewel praktisch alle genootschappelijke wetten verboden over politiek en godsdienst te praten.¹⁶ Onder de neutrale noemer ‘beschaving’ verdedigden de leden zowel het christendom als een vrij vaderland, daartoe aangemoedigd door prijsvragen en verplichte redevoweringen. Er was een allesoverheersende aandacht voor ‘deugd’ in de meest brede zin van het woord. Veelal propageerden de genootschappen republikeinse deugden als vrijheids- en gelijkheidszin, vaderlandsliefde, eendracht, heldenmoed.¹⁷ Daarnaast waren christelijke deugden als barmhartigheid, naastenliefde en tolerantie populair. Tenslotte werden alle deugden die de mensheid menselijker maakt uitgesponnen. Medelijden, trouw, redelijkheid, vriendschap, gematigdheid waren het onderwerp van redevoweringen, sonnetten en monologen. Gezien deze fixatie op deugd is het niet eens verwonderlijk dat vrouwen in letterkundige gezelschappen welkom waren. Als geen ander waren ze - in hun rollen van ongehuwde maagd, echtgenote en moeder - gewend deugdzaam gedrag tentoon te spreiden en uit te dragen. Twee zaken vallen op. Eén: het aantal vrouwelijke lidmaatschappen verdubbelde tussen 1781 en 1790 ten opzichte van het decennium daarvoor.¹⁸ Twee: de helft van de zeventenveertig vrouwen droeg actief bij aan de genootschapsbundels.¹⁹

Taboe

Als men kan spreken van een taboe, dan rustte dat taboe niet op dichtende of schrijvende vrouwen, maar op *sprekende* vrouwen in *gemengde* gezelschappen. Het taboe op sprekende vrouwen is typerend voor het *litteraire* domein in de achttiende eeuw, met name het *burgerlijke* literaire domein, veruit het belangrijkste domein in Nederland in de tweede eeuwheft; ‘burgerlijk’ in dit geval op te vatten als ‘niet aristocratisch’.

In aristocratische milieus was de verhouding tussen de seksen wat ongedwongener. In het buitenland is dat het duidelijkst zichtbaar. Denk aan de

16 In mijn te verschijnen proefschrift lever ik uitvoerig bewijsmateriaal voor deze stelling. De ontwikkeling van de dichtgenootschappen, van letterkundige naar maatschappelijk geëngageerde organisaties, bevestigt de hypothese van Jürgen Habermas dat nieuwe culturele instellingen - letterkundige genootschappen, koffiehuisen, leesgezelschappen - in belangrijke mate bijdroegen aan de vorming van een openbaar, politiek debat, daar zelfs aan vooraf gingen. Zie *Strukturwandel der Öffentlichkeit. Untersuchungen zu einer Kategorie der bürgerlichen Gesellschaft* (Neuwied und Berlin, ⁶1976).

17 Zie voor het republikanisme van patriotten S.R.E. Klein, *Patriots Republikanisme. Politieke cultuur in Nederland (1766-1787)* (Amsterdam, 1995).

18 Tussen 1772 en 1800 namen 47 vrouwen deel aan letterkundige genootschappen. Goed voor een totaal van 72 lidmaatschappen, die als volgt over de tijd zijn verdeeld: 1772-1780: 20; 1781-1790: 43; 1791-1793: 9; 1794-1800: 0.

19 Vijfentwintig vrouwen publiceerden, tweeëntwintig niet. Bij de mannen lag het percentage actieve leden beduidend lager, op 26,6% (Singeling (n. 1), *Gezellige schrijvers*, 185).

Franse salons waar vrouwen een spilfunctie vervulden.²⁰ In Duitsland was de situatie gecompliceerder. Beide seksen mengden zich in niet-literaire gezelschappen en in galante gezelschappen waar literatuur hooguit de aanleiding vormde om bij elkaar te komen. Zodra literatuur inzet werd van serieus onderzoek, werden vrouwen buitengesloten. Van de zogenaamde ‘Sprachgesellschaften’ mochten vrouwen geen lid worden. Maar dat leidde in Duitsland tot protest én tegenactie. Een aantal hoogadellijke dames richtte in 1617 de ‘Noble Académie des Loyales’ op. In 1619 volgde een soortgelijk genootschap met de alleszins voorbeeldige naam ‘Tugendliche Gesellschaft’.²¹ Dergelijke acties ontbreken, voor zover nu bekend, in Nederland. Hoewel de Duitse taalgenootschappen en de Franse salons aanzienlijk vroeger werden opgericht dan de Nederlandse letterkundige genootschappen, staat dit een vergelijking niet in de weg. Op genootschapsgebied liep Nederland ver achter op de omringende landen.²² Bepalend is in dit geval de reactie van vrouwen op het moment dat in eigen land voor het eerst op grotere schaal letterkundige genootschappen verschijnen. In Nederland was dat in de tweede helft van de achttiende eeuw. Tegengeluiden van vrouwen en mannen kwamen er toen wel, alleen werden ze niet omgezet in initiatieven.²³ Ook verschenen er in de

- 20 Over vrouwen in salons: J.A. Vega, *Inventing Enlightenment's Gender. The representation of modernity in dispute* (z.p., 1998) ch. 3; J.B. Landes, *Women and the Public Sphere in the age of the French Revolution* (Ithaca/London, 1988); H.J. Damave, *De Franse Salon. Ontstaan, ontwikkeling en maatschappelijke betekenis van een instituut* (Zeist, 1986).
- 21 K. Conermann, ‘Die Tugendliche Gesellschaft und ihr Verhältnis zur Fruchtbringenden Gesellschaft. Sittenzucht, Gesellschaftsidee und Akademiegedanke zwischen Renaissance und Aufklärung’, in: E.A. Metzger e.a., ed., *Sprachgesellschaften - Galante Poetinnen (Literary Societies/Literary Women)* (Amsterdam, 1989) 513-626, m.n. 581-582.
- 22 R. Vermij, ‘Nieuwe wijn in oude zakken? Iets over plaats en functie van genootschappen in de maatschappij van het ancien régime’, *Tijdschrift voor geschiedenis*, 113 (1999) 24-46, m.n. 40-41 en W.W. Mijnhardt, *Tot heil van 't Mensdom. Culturele genootschappen in Nederland, 1750-1815* (Amsterdam, 1987) 90. De zogenaamde ‘Muiderkring’ was zeker geen geïnstitutionaliseerd gezelschap en moet grotendeels als een mythe worden beschouwd. Zie M.B. Smits-Veldt, ‘De Muiderkring in beeld. Een vaderlands gezelschap in negentiende-eeuwse schilderijen’, *Literatuur*, 15 (1998) 278-288 en *idem*, *Maria Tesselschade. Leven met talent en vriendschap* (Zutphen, 1994) 11.
- 23 Rond 1780 verscheen een pleidooi om vrouwen tot genootschappen toe te laten onder de titel *De advocaat der vrouwelijke kunne en wel voornaamentlijk der jonge dochteren en weduwvrouwen met artikelen van bezwaar, tegen de grillen van Madame de Verouderde Gewoonten, die de vrouwelijke kunne daardoor lange in haar aangebooren recht en vrijheid heeft verkort* (z.p., z.j.). Uit een recensie in de *Vaderlandsche Bibliotheek* (1788/1789) I, 598-599, blijkt dat Margareta Geertruid van der Werken-De Cambon een pleidooi heeft gevoerd voor het oprichten van een vrouwengenootschap (recensie over *Algemeene Oeffenschoole der Vrouwen, door een genootschap van voornaame vrouwen in Duitschland: Uit het Hoogduitsch overgebracht, en ter gebruike der Nederlandsche Jufferschap geschikt*: door Mevrouw M.G. VAN DER WERKEN, Weduwe DE CAMBON. Amsterdam 1788. Titel niet in Centrale Catalogus). In 1795 tenslotte pleitte Etta Palm in 1795 in de *Oprechte Nationaale Courant* voor het oprichten van vrouwenclubs en deed Ysbrand van Hamelsveld hetzelfde in *De revolutionaire vraagal, of de zwaager van den politieken bliksem*. Zie R. Dekker, ‘Revolutionaire en contrarevolutionaire vrouwen in Nederland, 1780-1800’, *Tijdschrift voor Geschiedenis* 102 (1989) 545-563. W.P.J. Overmeer schetst in ‘Het aandeel der vrouwen aan de omwenteling van 1795 te Haarlem’ een patriotse vrouwenclub die op 19 januari 1795 een vrijheidsboom plantte. In deze club bevonden zich voornamelijk vrouwen uit lagere klassen, dochters van een blikslager, een beul, een loodgieter, schilder, kroegbaas, kleermaker, sleper, stalhouder, hortulanus. Echtgenotes van een boekverkoper, pijpenbrander,

Republiek, in vergelijking met het buitenland, weinig tijdschriften voor en door vrouwen terwijl daar wel een markt voor was. Uitgever Isaac van Cleef kreeg uit hoge kringen verzoeken van vrouwen om een Nederlandstalig tijdschrift voor hen op de markt te brengen. Betje Wolff en Aagje Deken die hij deze taak toevertrouwde, lieten het afweten.²⁴

Hoe zat het precies met die voorname vrouwen in Nederland? Genoten zij dezelfde vrijheden als hun Franse en Duitse seksegenoten? Er is vrij weinig bekend over aristocratische literaire kringen en de deelname van vrouwen daarin. Ik kan slechts wijzen op één aristocratisch, gemengd literair gezelschap uit het begin van de achttiende eeuw dat zetelde in Den Haag. De zogeheten ‘Orde van Tombago’, opgericht in 1703, bestond uit drie adellijke heren en tien dito dames. Het was een gesloten, literair gezelschap dat 132 ongepubliceerde geschriften naliet, meestal in het Frans, soms in het Latijn geschreven. Veel van de teksten hebben een satirische of komische inslag.²⁵ Ze bevestigen dat het vrouwelijk lidmaatschap in aristocratische kringen werd geaccepteerd. Er is meer onderzoek nodig om te kunnen concluderen of het een uitzonderlijk geval betreft of dat vrouwen alom tegenwoordig waren in aristocratische literaire kringen. Ook rijst de vraag of er een verband bestaat tussen de aristocratische literaire sociabiliteit uit de eerste helft van de achttiende eeuw en de niet-aristocratische vormen van literaire sociabiliteit uit de tweede eeuwheft.

Behalve in het aristocratische milieu, waren ook in niet-literaire kringen de sekseregels minder streng. Als het ging om religieuze en politieke kwesties, vervaagde het verschil tussen de seksen. Op beide terreinen, politiek en religie, werkten mannen en vrouwen soms samen. De kerk heeft daarbij een belangrijke rol gespeeld. Dankzij de kerkdiensten waren mannen en vrouwen al eeuwen gewend samen te luisteren, te bidden en te zingen. Sinds de zeventiende eeuw bestond het verschijnsel ‘conventikels’, waar mannen en vrouwen zonder scrupules bij elkaar kwamen om gezamenlijk het geloof te beleven.²⁶ Ook

keurslijfmaker, vuurwerkmaker. Verder twee ‘kasteleinesses’ en twee mutsenmaaksters/poppenwinkeliers (De Navorscher, 54 (1904) 356-364).

- 24 S. van Dijk en D. Helmers, ‘Nederlandse vrouwentijdschriften in de achttiende eeuw’, in: J.J. Kloek en W.W. Mijnhardt, ed., *De productie, distributie en consumptie van cultuur* (Amsterdam, 1991) 71-88.
- 25 F. Rupert, *De orde van Tombago, of een burlesk college van hoge edelen in het begin van de achttiende eeuw* (Doctoraalscriptie vakgroep Historische Letterkunde, Universiteit van Amsterdam, 1998). In deze scriptie wordt op p. 20 ook melding gemaakt van een soortgelijk in 1702 in Duitsland opgericht gemengd aristocratisch gezelschap: ‘De Orde van Trouw’. Het bestond uit veertien adellijke mannen en vrouwen, waaronder één Nederlandse regent, Hendrik van Wassenaer Obdam. Over ‘De orde van Tombago’ bereidt André Hanou een publicatie voor.
- 26 F. van Lieburg, ‘Vroomheid kent geen sekse: piëtistes in de achttiende eeuw’, in: M. Cornelis e.a., ed., *Vrome vrouwen: betekenissen van geloof voor vrouwen in de geschiedenis* (Hilversum, 1996).

gaven vrouwen in de zeventiende eeuw catechisatielessen aan kinderen, deden ze mee aan openbare theologische disputen en boden ze rekesten aan kerken-raden aan.²⁷ In de jaren tachtig van de achttiende eeuw zetten vrouwen hun handtekeningen op rekesten om predikanten af te zetten.²⁸

Bij politieke oproeren werden de krachten eveneens gebundeld. In de zeventiende en achttiende eeuw waren vrouwen samen met mannen te vinden op de barricades bij talloze oproeren.²⁹ In de hier onderzochte periode lieten vrouwen zich gelden tijdens de patriottentijd. Bejubeld of verguisd om hun politieke daden werden Kaat Mossel en Wilhelmina van Pruisen, twee vrouwen die op zeer verschillende niveaus de orangistische belangen behartigden. In het patriotse kamp maakten vrouwen deel uit van exercitiegenootschappen, waar ze weliswaar niet mochten mee-exerceren, maar wel een mentaal ondersteunende rol vervulden. Als 'donatrices' overhandigden zij vaandels en spraken ze mannelijke leden toe.³⁰ Of deze toespraken eveneens duiden op inspraak, dient nader te worden onderzocht. In het algemeen werd vrouwen weinig directe politieke inspraak geboden. Alleen grootgrondbezitters op het platteland bezaten het recht om te stemmen over benoemingen van ambtenaren en predikanten.³¹ Het was een doorn in het oog van Betje Wolff die in 1772 in *De onveranderlyke Santhorstsche geloofsbelydenis* een utopisch Santhorst schilderde waarin vrouwen wel recht van spreken hebben:

'Het ampt van Spreeker te bekleeden,
Dat staat aan al de Leden vry.
[...]
En staan wy toe aan onze Vrouwen
Een' stem te hebben in den Raad.
Noch Sex, noch jeugd, noch rang, noch grysheid,
Zyn uitgeslooten, om, daar 't past,
Te spreken met vernuft en wysheid.'³²

Vrouwen uit de klasse waartoe Betje Wolff behoorde, de brede middenklasse van de burgerij, hadden rond 1770 het meest te lijden onder de beperkingen van hun milieu. Aan de ene kant bood het schrijverschap een mogelijkheid dat

27 M. de Baar, 'Van kerk naar sekte: Sara Nevius, Grietje van Dijk en Anna Maria van Schurman', *De zeventiende eeuw* 7 (1991) 159-170, m.n. 161-162.

28 J. Rosendaal, 'Een nieuwe Vrouwendag. Vrouwen in de Nederlandse Revolutie van de achttiende eeuw', *Dinamiek. Tijdschrift voor vrouwengeschiedenis* 7 (1990) 10-21, m.n. 17.

29 R. Dekker, *Holland in beroering. Oproeren in de 17de en 18de eeuw* (Baarn, 1982), hst. 3; *idem*, 'De rol van vrouwen in oproeren in de Republiek in de 17e en 18e eeuw', *Tijdschrift voor sociale geschiedenis* 12 (1978) 305-316.

30 Rosendaal (n. 28), 'Een nieuwe Vrouwendag'.

31 Rosendaal (n. 28), 'Een nieuwe Vrouwendag' en Dekker en Vega (n. 1), 'Les femmes aux côtés des deux révolutions néerlandaises', 234-235.

32 Z.p., z.j. [1772], 16-17. Zie voor de betekenis van deze tekst de inleiding van A.J. Hanou bij diens editie van *De Onveranderlyke Santhorstsche Geloofsbelydenis. In rym gebracht door eene zuster der Santhorstsche gemeente* (Leiden, 2000).

milieu te ontvluchten, Wolff zelf is een goed voorbeeld evenals Aagje Deken,³³ aan de andere kant werden te ver reikende ambities door recensenten en genootschappen vakkundig in de kiem gesmoord. Illustratief is de manier waarop J.H. van Swinden in 1788 de vrouwen van de mannelijke leden van 'Felix Meritis' probeert uit te leggen waarom zij géén lid van het genootschap mogen worden. Een ondankbaarder taak is moeilijk voor te stellen. Van Swinden kwijt zich met verve en hypocrisie daarvan. Dat vrouwen inmiddels al zestien jaar deel uitmaken van dichtgenootschappen verzwijgt hij. Zijn betoog bestaat uit loze woorden: veel gevele, geen overtuigende argumenten. Vrouwen doen volgens Van Swinden in intelligentie, wijsheid en kennis niet onder voor mannen - volgen vele voorbeelden - toch 'oordeelen wij dat onze oeffeningen minder voor de Vrouwen in het algemeen geschikt zijn'.³⁴ Niet te vergelijken met Rousseau die tenminste het lef had te schrijven dat mannen geen goede gesprekken konden voeren en niet zichzelf konden zijn zodra er vrouwen in het gezelschap waren.³⁵ Tegen vrouwenclubs had Rousseau daarom niets: 'Qu'elles médisent tant qu'elles voudront, pourvû qu'elles médisent entre elles'.³⁶

Wennen aan de situatie

Verbazing, opwinding en onzekerheid klinkt uit de brieven van personen die in 1772 door 'Kunstliefde' werden uitgenodigd om lid te worden van het dichtgenootschap. Zowel mannen als vrouwen zijn verrast door dit initiatief. Van de ene op de andere dag was er een letterkundig genootschap dat minder pretentief was dan de sinds 1766 bestaande 'Maatschappij der Nederlandse letterkunde'. In plaats van gevierde dichters wierf 'Kunstliefde' minder beroemde dichters, potentiële talenten en dichtliefhebbers. Het genootschap ging bijzonder democratisch te werk: iedere evidente dichtliefhebber met geld was in principe welkom. Vooral zocht het genootschap dichterlijk talent om de

33 Zie M.A. Schenkeveld-Van der Dussen, 'Leven in de schaduw; over Aagje Deken', in: K. Fens, ed., *Verlichte geesten; een portrettengalerij voor Piet Buijnsters* (Amsterdam, 1996) 145-155.

34 *Redenvoering, en aanspraak, ter inwijding van het gebouw der maatschappij Felix Meritis te Amsterdam [...]* (Amsterdam, 1789) 127. Op 123: 'Indien wij niets dan ons vermaak beöogden, indien wij zelfs alleen de geneigdheid onzer harten. opvolgden, zouden wij U voorzeker tot alle onze bijeenkomsten nodigen'.

35 'Onze kringen bewaren nog enigszins het beeld van de oude zeden onder ons. De mannen, ervan ontheven hun ideeën te verlagen tot het niveau van vrouwen en hun logische denken te bekleden met galanterie, kunnen zich aan het ernstige en serieuze gesprek wijden, zonder vrees belachelijk gemaakt te worden. Zij durven over land en deugd te praten zonder door te gaan voor ouwehoeren; zij durven zelfs zichzelf te zijn zonder zich te onderwerpen aan de regels van de kletskaus. Wanneer het gesprek een minder gepolijste wending neemt, krijgt het logische denken meer gewicht' [*Lettre à M. d'Alembert sur les spectacles* (Amsterdam, 1758), geciteerd bij J.B. Landes, 'Vrouwen en de openbaarheid. Beschouwingen voor de feministische theorievorming', in: R. Braidotti en S. Haakma, ed., *Ik denk, dus zij is. Vrouwelijke intellectuelen in een historisch en literair perspectief* (Kampen, 1994) 75-96, m.n. 86-87.

36 *Lettre à d'Alembert*. In: *Oeuvres complètes*, dl. 5 (Paris: Gallimard, 1995) 97.

doelstellingen van het genootschap - het verbeteren van het niveau van de vaderlandse poëzie - te verwezenlijken. Men deed dat via de welbekende 'ons-kent-ons'-methode, wat voor een gedeelte de verbazing van uitgenodigde leden verklaart. De dichtgenootschappen bestonden grotendeels uit aan elkaar vermaagschapte en bevriende dichters en dichtliefhebbers. De vrouwen die het tot dichtgenootschapslid brachten, hadden dat ofte danken aan hun dichterlijke verdiensten of aan een of meerdere familieleden of vrienden die al deel uitmaakten van het betreffende genootschap. Een enkele keer was het andersom: Maria Petronella Elter-Woesthoven maakte al vanaf 1784 deel uit van het 'Amsteldamsch dicht- en letteroefenend genootschap', terwijl haar man, notaris Samuel Elter, pas in 1786 toetrad, wel meteen als hoofd lid of bestuurder.

Toch is die verbazing van de uitverkoren leden veelzeggend. Het toetreden van vrouwen tot 'Kunstliefde' en de andere dichtgenootschappen was kennelijk niet de langverwachte bezegeling van een vermoeiende strijd. Het was een onverwachte meevaller. Dat maakte het belang van die gebeurtenis niet minder ingrijpend. De Lannoy beseftte meteen dat het Haagse genootschap geschiedenis schreef en verklaarde haar uitverkiezing van groot belang voor alle vrouwelijke schrijvers in Nederland.³⁷

In de euforie vergaten de vrouwen protest aan te tekenen tegen het feit dat ze als *honorair* lid werden verkozen, een rang die minder eervol was dan ze klinkt, omdat honoraire leden geen stemrecht hadden. Zelfs de assertieve De Lannoy, die natuurlijk als werkend lid had moeten worden benoemd, protesteerde niet tegen deze benoeming, die zonder meer als een uitsluitingsmechanisme kan worden beschouwd.³⁸ De enige keerzijde die De Lannoy signaleerde aan haar lidmaatschap is dat zij voortaan mogelijk voor een savante zal worden gehouden. Hadden de bestuursleden daar wel aan gedacht?³⁹ De enigszins dociele houding van het merendeel der vrouwen blijkt ook uit het feit dat ze zich in de genootschappen waar ze lid van waren, nauwelijks op vergaderingen lieten zien, waarmee ze zich conformeerden aan de heersende omgangsnormen.⁴⁰ Zelfs op de jaarlijkse, algemene vergaderingen van de grote dichtgenootschappen kwamen weinig tot geen vrouwen. Pas een decennium na de oprichting van 'Kunstliefde', in het begin van de jaren 1780, vertoonden enkele dames zich, keurig vergezeld door echtgenoten of familieleden op een algemene vergadering.⁴¹ Eind jaren tachtig is deze verworvenheid verleden tijd. Maria van Zuylenkom (1759-1831)⁴² schrijft op 18 juli 1789 aan 'Kunstliefde' dat ze wel

37 Van Oostrum (n. 3), *Juliana Cornelia de Lannoy*, 63-64, 226.

38 Dat is opmerkelijk omdat zij 'Kunstliefde' vanaf het begin haar eigen normen probeerde op te leggen (Van Oostrum (n. 3), 'Honneurs aux dames?', 307-311).

39 Van Oostrum (n. 3), *Juliana Cornelia de Lannoy*, 64-65.

40 De Lannoy schreef 'Kunstliefde' in 1772: 'De zedigheid, wier wet ik billijk hulde doe, Laat mij voor eerst nog niet in uw vergadering toe'. Geciteerd bij Van Oostrum (n. 1), 'Vrouwen in achttiende-eeuwse dichtgenootschappen', 14.

41 *Ibid.*

42 *Met en zonder lauwerkrans* (n. 1), 715-720.

op de algemene vergadering en de bijbehorende maaltijd had willen komen 'indien het gebruikelijk waare dat vrouwen, leden des kunstgenootschaps zijne, aldaar verscheenen; doch, dit niet zijnde verzoek ik hiervan verschoond te mogen weezen, vertrouwende dat heeren bestuurders mijne verschoning, om die reden, zullen billijken'.⁴³ Vrouwen, zelfs als ze het karakter van Van Zuylekom of De Lannoy hadden, waren in dat opzicht minder vernieuwend dan ze hadden kunnen zijn. Daar waar ze door mannen bewust werden uitgenodigd, sloten ze zichzelf uit.

De patriottentijd als katalysator: Moens en Van Overstraten

Er was een staatkundige crisis voor nodig om over de gebruikelijke sociale conventies heen te stappen. Is het aan 'Kunstliefde spaart geen vlijt' te danken dat vrouwen in de jaren 1770 hun intrede deden in het literaire genootschapsircuit, het zijn de politieke omstandigheden die dit vrouwelijk lidmaatschap vanaf 1780 normaliseren. Het taboe op *sprekende* vrouwen werd tijdelijk opgeheven in de politiek woelige jaren 1780-1795. Daarom is de patriottenstrijd, hoe rampzalig ook voor de gemoedsrust van het Nederlandse volk, een zegen geweest voor de literaire opmars van de vrouw.

De patriottenstrijd is in Nederland voor een groot deel met woorden gevoerd.⁴⁴ Alleen om die reden al ligt het voor de hand letterkundige genootschappen te betrekken bij de bestudering van de periode 1780-1795. Bij het sturen van de publieke opinie hebben alle letterkundige genootschappen, zowel beschouwende als dichtkundige, een prominente rol gespeeld. Esthetiek, didactiek en politiek werden er naast en door elkaar beoefend. Ik beperk me tot de dichtgenootschappen. Van de grote dichtgenootschappen had alleen het Haagse 'Kunstliefde' een orangistische signatuur. De twee andere grote dichtgenootschappen, 'Kunst wordt door Arbeid verkreegen' in Leiden en het Rotterdamse 'Studium scientiarum genitrix' ontwikkelden zich tot patriottenclubs. In de jaren 1770 wierven zij, in vergelijking met 'Kunstliefde', opvallend weinig vrouwen.⁴⁵ Pas vanaf 1780 begonnen de twee verenigingen meer vrouwen toe te laten. Eenzelfde proces maakt het kleine Amsterdamse dichtgenootschap 'Natuur begaafd, Oefening beschaafd' door. Het werd opgericht in 1774. In 1780 besluit het bestuur voor het eerst een vrouw, De Lannoy, uit te nodigen. De schrijfster ging er niet op in.⁴⁶ Voor de emancipatie van vrouwen in genootschappen zijn met name de benoemingen van Petronella

43 Gemeentearchief Den Haag inventarisnr. 46:49.

44 N.C.F. van Sas, 'Opiniepers en politieke cultuur', in: F. Grijzenhout e.a., red., *Voor Vaderland en Vrijheid. De revolutie van de patriotten* (Amsterdam, 1987) 97-130; *idem, Talen van het vaderland. Over patriottisme en nationalisme* (Amsterdam, 1996); A.J. Hanou, *Revolutie in woorden* (Amsterdam, 1989).

45 'Kunstliefde' maakte tot 1780 tien vrouwen lid, 'Kunst wordt door arbeid verkreegen' en 'Studium scientiarum genitrix' ieder slechts twee.

46 Bilderdijk raadde haar dit lidmaatschap af (Singeling (n. 1), *Gezellige schrijvers*, 109).

Moens (1762-1843) en Adriana van Overstraten (1756-1828) van belang geweest.⁴⁷ Beiden werden, respectievelijk in 1783 en 1785, honorair lid van het Rotterdamse ‘Studium’. Moens was eenentwintig toen ze lid werd, Van Overstraten negenentwintig. Beide vrouwen waren zeer maatschappelijk geëngageerd en waren dus een aanwinst als het ging om het bewerken van de publieke opinie. Voor de twee dichters, die zichzelf beschreven als ‘zusterlijke Hartsvriendinnen’, kwam de uitnodiging als verrassing. Uit dank droegen de vrouwen hun eerste treurspelen op aan het Rotterdamse dichtgenootschap.⁴⁸

‘Gij strengeldet voor 't oog van 't zangrijk Vaderland,
Het eerste kransje om onze haren.
Gij wenkte ons minzaam toe; uw vriendschap schenkt ons moed’⁴⁹

Het was het begin van twee schrijverscarrières. Vanaf het moment dat de beide dames door ‘Studium’ de genootschapswereld binnentraden, ging het snel met ze. Ze werden bekend, niet zozeer als schrijfsters, maar als *patriotse* schrijfsters en traden in fiks tempo toe tot nog zeven andere dichtgenootschappen. Daarmee konden de dichters zich rekenen tot de doorgewinterde genootschappers binnen het circuit. Het patriotse circuit wel te verstaan. Als iconen van modern, patriots engagement waren de dichters eind jaren tachtig zo bekend dat een kleine literaire vriendenkring in Dordrecht in het voorbericht bij hun eerste bundel de faam van het duo gebruikte ter promotie van het genootschap zelf. In een eventuele vervolgbundel zullen ‘de Veerzen’ worden geplaatst ‘die wij van onze geëgte Vriendinnen, Mejufvrouwen MOENS en VAN OVERSTRATEN [...] reeds ontvangen hebben’.⁵⁰

Achtereenvolgens traden de dichters toe tot ‘Dulces ante omnia musae’ in Utrecht, het ‘Amsteldamsch dicht- en letteroefenend genootschap’ in Amsterdam, ‘Vlijt is de voedster der wetenschappen’ in Utrecht, ‘Kunst wordt door arbeid verkreegen’ in Leiden, ‘Tot vlijt vereenigd’ in Utrecht, de ‘Goudsbloemen’ in Gouda, en ‘Kunstliefde spaart geen vlijt’ in Den Haag. Van deze genootschappen was alleen het laatste niet patriots.⁵¹

47 Over Moens: A.J. Veltman-van den Bos, *Petronella Moens (1762-1843). De Vriendin van 't Vaderland* (Nijmegen, 2000); *idem* (n. 1), ‘Petronella Moens en haar vriendenkring’; E. Hagen, ‘Petronella Moens: Vriendin van 't Vaderland. Vrouwen en politiek rondom 1800’, *Skript*, 20 (1998) 210-220. Over Van Overstraten: *Met en zonder lauwerkrans* (n. 1), 707-714.

48 ‘Aan de wel edele heeren beschermheeren en hoofdleden van 't genootschap: Studium Scientiarum Genitrix te Rotterdam’, in: *Johanna Gray, treurspel, door Petronella Moens en Dolsey en Amelia, treurspel door Adriana van Overstraten* (Haarlem, 1789) VII.

49 *Ibid.*, V-VI. De treurspelen werden in de *Vaderlandsche Bibliotheek* (1790) I, 28-46 afgekraakt.

50 *Gemengde dichtproeven van eenige letterlievende vrienden* (Dordrecht 1788), ‘bericht’. In deze bundel een gedicht van Agnitha van Dijck, geen lid van het genootschap: ‘Zedenlied, bij het wiegje van ****’. De vervolgbundel is er niet gekomen.

51 De dames belandden daar per ongeluk. Hun lidmaatschap blijkt zeer merkwaardig tot stand te zijn gekomen. Moens en Van Overstraten werden zonder hun medeweten in 1789 via J.E. de Witte van Haemstede (vanuit de Gevangenpoort in Den Haag) aangemeld. Toen de dames hier jaren later reuk van kregen, beëindigde Moens haar lidmaatschap. Van Overstraten bleef wel. Zie J.E. de Witte, *Fragmenten uit de roman van mijn leven*. Ingeleid en van aantekeningen voorzien door Grietje Drewes en Hans Groot (Hilversum, 1993).

De snelle integratie van Moens en Van Overstraten in het patriotse genootschapsircuit is om de volgende reden belangrijk. Duidelijk wordt dat er naast de Van Swindens ook een groep mannen heeft bestaan die vrouwen een intellectuele plaats in de maatschappij niet misgunden. Sterker, deze mannen droegen er zelf actief aan bij dat vrouwelijke auteurs publiekelijk werden gekend: door ze uit te nodigen, door ze uit te geven. Wel geldt dat deze genootschapsmannen het voorzien hadden op een specifiek soort vrouw, namelijk de vrouw die op henzelf leek: literair en politiek geëngageerd, voorstandster van republikeinse idealen. Hoe narcistisch het lijkt, het was een subversief standpunt dat hemelsbreed verschilde van de doorsnee idee dat vrouwen geschapen waren om vrouwelijke waarden te representeren: huiselijke plichtsgetrouwheid, huwelijkse trouw, moederlijke liefde. Niet deze eigenschappen roemt Jan van Lil bij de uitverkiezing van Moens tot honorair lid van ‘Studium scientiarum genitrix’, maar haar dichterlijke talenten:

‘Gij ziet verbeeldingskragt, gevoel, natuur, verstand
Om strijd dees Dichteres bezielen’⁵²

Moens en Van Overstraten wierpen zich hartstochtelijk in het dichtcircuit. Ze bevorderden mede het ontstaan van een klimaat waarin deelname van vrouwen aan de literatuur en het informele politieke debat vanzelfsprekender werd. Het is belangrijk te constateren dat vrouwen zich inderdaad politiek engageerden in de zin dat ze zich, net als hun mannelijke medeleden, inzetten voor de publieke moraal. Ze probeerden vaderlandse gevoelens te kweken, een bepaald gevoel van morele verontwaardiging over te brengen op de manier die zij invloedrijk achtten, door middel namelijk van poëzie. Dichteressen als Moens en Van Overstraten grepen elke gelegenheid aan om vaderlandse propaganda te schrijven. Bij voorkeur leefden de dichters in christelijke, klassieke en vaderlandse helden en heldinnen, die ofwel slachtoffer waren van een onrechtvaardige behandeling of juist zegevierend uit een rechtvaardige strijd te voorschijn kwamen.⁵³ Juist omdat de schrijfsters zich niet bescheiden opstelden, gretig het lidmaatschap aanvaardden van meerdere genootschappen en voortdurend publiceerden in verschillende bundels waren ze een voorbeeld voor andere vrouwen. Dankzij hen hebben meer vrouwen tijdens de verpolitiserings van de dichtgenootschappen in de jaren 1780 en 1790 een opvallende *directe* rol kunnen en durven spelen. Tussen 1781 en 1794 meldden zich 34 vrouwen bij 11 verschillende dichtgenootschappen. In totaal gaat het om

52 ‘Bij de aanstelling van jongvrouw Petronella Moens, tot honorair lid van het Genootschap’, in: *Mengeldichten bij bijzondere gelegenheden*. Gedrukt voor de leden (z.p., z.j.) 80-82, citaat op 80.

53 Blijkens gedichten als ‘De laatste boezemklagt van Maria, koninginne der Schotten’, ‘De dood van den Priester Tullus’ (Van Overstraten), ‘Ada van Holland, aan haaren oom, Graaf Willem’ en ‘Tatia, bij het lijk van haaren vader’ (Moens).

52 lidmaatschappen. Niet alle vrouwen zijn uiteraard even politiek betrokken geweest, sommigen misschien wel helemaal niet. Dat neemt niet weg dat de geschiedschrijving over de patriotten op zijn minst ook aandacht zou moeten schenken (naast Moens) aan dames als Adriana van Overstraten, Maria Zuylekom, Maria Petronella Woesthoven, Johanna Elisabeth van de Velde-Helmcke, Catharina Ploos van Amstel, Margaretha Heemskerk, C.A. Nozeman, C.J. Ameloo en G.W.J. van Grootenraaij. Door deze vrouwen te betrekken bij de bestudering van de patriottentijd kan het bestaande beeld behoorlijk worden bijgewerkt. Algemeen wordt gesteld dat patriotten minder politieke speelruimte aan vrouwen boden dan orangisten.⁵⁴ Zo werden er tussen 1780 en 1787 slechts enkele geschreven bijdragen van vrouwen aan de patriottenstrijd gevonden.⁵⁵ Vaak waren die bijdragen anoniem. De vrouwen in dichtgenootschappen zijn met naam en woonplaats bekend. Dat opent perspectieven.

Drie kleinere patriotse dichtgenootschappen

In de jaren 1780 werden verschillende kleinere dichtgenootschappen opgericht. In deze clubs, stuk voor stuk patriots, speelden vrouwen een opvallend grotere en gelijkwaardiger rol dan in de al bestaande, grotere clubs. Het 'Amstedamsch dicht- en letteroefenend genootschap' (1783), 'Vlijt is de voedster der wetenschappen' (Utrecht, 1784) en de 'Goudsbloemen' (Gouda, 1785) zijn mede ontstaan als reactie op de politieke situatie. Het woord 'mantelorganisatie' is wellicht overdreven, maar duidelijk is dat deze dichtgenootschappen net zoveel om propagandistische als om dichtkundige redenen zijn opgericht.⁵⁶ De oprichters van het Amsterdamse genootschap, Gerrit Brender à Brandis en Bernardus Bosch, waren raspatriotten. Evenzo vertegenwoordigden de oprichters van de 'Goudsbloemen' de lokale patriotten aldaar. Ook 'Vlijt is de voedster der wetenschappen' had een duidelijk patriotse signatuur, al was het maar omdat de eerste dichtbundel van dit genootschap was gewijd aan de nagedachtenis van Jacobus Bellamy.⁵⁷ De drie clubs legden zich toe op het uitgeven van gedichten waarin deugden als godsvrucht en vaderlandsliefde om de eer streden. Alle drie hadden ze in vergelijking met andere dichtgenootschappen relatief veel vrouwen in hun ledenbestand. Van de 45

54 W. Ph. te Brake, R.M. Dekker en L.C. van de Pol, 'Women and Political Culture in the Dutch Revolutions', in: H.B. Applewhite en D.G. Levy, red., *Women and Politics in the Age of Democratic Revolution* (Ann Arbor, 1990) 109-147, m.n. 115-116; R. Dekker, 'Revolutionaire en contrarevolutionaire vrouwen in Nederland, 1780-1800', *Tijdschrift voor geschiedenis* 102 (1989) 545-563, m.n. 554-555, 563; Rosendaal (n. 28), 'Een nieuwe Vrouwendag'.

55 Te Brake, Dekker en Van de Pol (n. 54), 'Women and Political Culture', 115-116; Dekker (n. 54), 'Revolutionaire en contrarevolutionaire vrouwen', 554-555, 563.

56 Zie hoofdstuk V van mijn proefschrift (n. 16).

57 *Ter gedachtenisse van J. Bellamy* (Amsterdam, 1786). Ook in deze bundel één gedicht van 'een jonge Dichteres' met het raadselachtige initiaal A... (apart katern, meegebonden achter p. 52).

leden van de ‘Goudsbloemen’ waren er 5 van het vrouwelijke geslacht. Het Amsterdamse dichtgenootschap telde 7 vrouwelijke leden tegen 34 mannelijke. ‘Vlijt is de voedster der weetenschappen’ spande de kroon met 9 vrouwelijke leden op een totaal van 41 leden. Moens en Van Overstraten keren terug op de ledenlijsten van alle drie de clubs. Het bijzondere van deze genootschappen is dat ze vrouwen niet per definitie als honorair lid benoemden, maar ook als werkend lid of lid van verdienste.⁵⁸ Daardoor verwierven die een intellectueel gelijkwaardiger positie ten opzichte van hun mannelijke medeleden. Vooral de ‘Goudsbloemen’ waren vooruitstrevend. In artikel XIX van hun wetten wordt geëxpliciteerd dat ‘Leden van Verdiensten van beide *Sexe* zullen verkieslyk zyn tot eenigen post van Eere of van Werk: en toegang hebben tot de Boeken en Papieren der Kamer, staende de Vergadering’.⁵⁹ Ook hielden de genootschappen rekening met de beperkte financiële middelen van vrouwen door vrouwelijke leden wettelijk vrij te stellen van contributie. ‘Dames welke tot Werkende Leden verkozen zijn, of worden, zullen van alle toelage, uitgezonderd tot den Maaltijd, en de boete, op verzuim van inlevering gesteld, ontheven zijn’.⁶⁰ Bepaald revolutionair. Zowel ‘Kunstliefde’ als ‘Studium scientiarum genitrix’ stelden incidenteel vrouwen vrij van contributie, maar pinden zich daar niet wettelijk op vast. Dat de hier genoemde genootschappen dat wel deden, geeft aan dat ze vrouwen bewust ter wille waren. Zo legde het ‘Amsteldamsch [...] genootschap’ eveneens wettelijk vast dat heren een dame mochten meenemen naar de jaarlijkse vergadering, en dames een heer.⁶¹ De genootschappen lieten vrouwen kennis maken met democratische praktijken die buiten de genootschappen ver te zoeken waren. Ook zijn genoemde genootschappen emancipatoir geweest binnen de genootschapswereld zelf. Het kan geen toeval zijn dat ‘Kunstliefde’ vanaf 1788 enkele vrouwen het buitengewoon in plaats van het honorair lidmaatschap aanbood, waarmee hun status werd verlegd van contributiebetaler naar gerespecteerd dichteres.⁶²

58 Werkende leden bij het ‘Amsteldamsch genootschap’: Maria Petronella Elter, geboren Woesthoeven, Petronella Moens, Johanna Elisabeth van de Velde, geboren Helmcke, Adriana van Overstraten, Anna Clarissa Maria den Beer Poortugael, geboren van Wassenberg en Josina Maria Borchard, geboren Van Wijlich. Als honorair lid staat op de lijst Catharina Ploos van Amstel, geboren Cramer.

59 *Mengel-werken der kamer van rhetorica, genaemd de Goudsbloemen* (Gouda, 1792) 26-27.

60 *Wetten van het Amsteldamsch dicht- en letteroefenend genootschap* (Amsterdam, 1790) artikel 39, 11-12. Vergelijk de ‘Goudsbloemen’: ‘De Vrouwelyke *honoraire* Leden, waer toe geene andere, dan Beminnarissen van Dicht- en Letterkunde zullen verkooren worden, zullen wel vry zyn van de betaeling van Intreegeld en Toelaegen, doch echter gehouden weezen, alle jaeren; voor- of op den dag der algemeene Vergadering, ten minste één Dicht- of Letterkundig stuk in te leveren, op de boete van een’ gouden *Ducaet*’ (*Mengel-werken der kamer van rhetorica*, Wetten, artikel XVII, 26).

61 *Wetten van het Amsteldamsch [...] genootschap*, artikel 61, 17.

62 Van Zuylekom (1788), Van Overstraten en Moens (1789) en Cambon-van der Werken (1791) vielen deze eer te beurt. *Honoraire* leden werden vooral aangetrokken om de genootschaps-activiteiten te financieren. Deze leden hoefden geen dichtstukken in te leveren, maar verplichtten zich tot het betalen van een dubbele contributie. Buitengewone leden moesten vier dichtstukken per jaar inleveren.

De publicaties van de drie genootschappen getuigen van de werkzaamheid en betrokkenheid van vrouwelijke auteurs. In de bundel *Mengel-werken* van de Goudsbloemen staan 15 gedichten, waaronder 2 van Moens en 2 van Van Overstraten.⁶³ De bundel *Mengelingen* van 'Vlijt is de voedster der wetenschappen' laat eenzelfde verhouding tussen mannen en vrouwen zien als de ledenlijsten. Van de 210 pagina's werden er 55 door vrouwen gevuld, te weten Petronella Moens, Adriana van Overstraten, C.A. Nozeman en Maria van Zuylekom.⁶⁴ Ook de bundels van het 'Amsteldamsch genootschap' bevatten veel poëzie van vrouwen.⁶⁵ Alle dichters richtten zich op typische genootschapsthematiek: religie, vaderland, zedenkunde. De gedichten demonstrenen, behalve religieuze en politieke betrokkenheid, dat vrouwen over dezelfde onderwerpen dichtten als mannen. Hiermee beland ik bij het uitgangspunt van mijn artikel, de constatering dat mij niets bijzonders is opgevallen aan dichtende vrouwen in literaire genootschappen. De vrouwelijke bijdragen onderscheidden zich qua onderwerpskeuze en stijl niet van de honderden mannelijke bijdragen.

Bij nader inzien is juist dit gegeven bijzonder. Uit onderzoek van Agnes Sneller, Lia van Gemert en Toos Streng blijkt dat mannelijke recensenten er in de zeventiende, achttiende en negentiende eeuw veel aan was gelegen het vrouwelijke schrijfdomein in te perken tot typisch vrouwelijk geachte onderwerpen (kinderen, huis, tuin en keuken).⁶⁶ Veel vrouwen plooiden zich naar dat beeld.⁶⁷ Van deze inperkingen is in de genootschappen niets te merken. Daar

63 Moens publiceerde 'Numa ontmoet zyne bruid Anais' en 'Cleöpatra aen Augustus', Van Overstraten 'Numa, tweede koning van Romen' en 'Livia's boezem-klagt, op het overlyden van haeren zoon Drusus'.

64 Van Overstraten, 'De laatste boezemklagt van Maria, koninginne der Schotten', 'De dood van den Priester Tullus', 63-75; Moens, 'Ada van Holland, aan haaren oom, Graaf Willem', 56-62; 'Tatia, bij het lijk van haaren vader', 104-111; Nozeman, 'De Lente', 'De Herfst', 'Bij een maanlicht'; Van Zuijlekom, 'De lof der dichtkunst'.

65 In deel I: Petronella Moens, 'De waare Christen', Maria Petronella Elter-Woesthoven, 'De Lof der Vaderlandsche Zeevaart', *idem*, 'Sauls Priestermoord', Johanna Elisabeth van de Velde-Helmcke, 'Het Juichend Israel, bij de opvoering der Arke', Adriana van Overstraten, 'De Blijdschap van Allucius, Vorst der Celtiberiers', Petronella Moens, 'Brief van Jan van Oldenbarneveld, aan zijne Echtgenoot en Kinderen'. In deel II: Johanna Elisabeth van de Velde, 'Hanna's Lofzang', Catharina Ploos van Amstel, 'Gedachten bij Jesus Graf', Johanna Elisabeth van de Velde, 'Grafgedachten', Maria Petronella Elter-Woesthoven, 'Aan de Maan', *idem*, 'Het eerste Bloemtjen', *idem*, 'Het eerste Bloemtjen weêrgevonden'.

66 Van Gemert en Veltman (n. 3), 'Schrijfsters in de literaire kritiek'; Van Gemert (n. 3), 'Onwederstanelyken drang'; A.A. Sneller, *Met man en macht: analyse en interpretatie van teksten van en over vrouwen in de vroegmoderne tijd* (Kampen, 1996); T. Streng, *Geschapen om te scheppen? Opvattingen over vrouwen en schrijverschap in Nederland 1815-1860* (Amsterdam, 1997).

67 L. Jensen, 'Huiselijkheid versus creativiteit: de vrouw als object en subject in de eerste decennia van de negentiende eeuw', in: K.D. Beekman e.a., ed., *De as van de romantiek. Opstellen aangeboden bij het afscheid van Willem van den Berg* (Amsterdam, 1999) 100-113; M.A. Schenkeveld-van der Dussen, 'De pedagogisch-normatieve waarde van enkele vrouwenromans in de eerste helft van de negentiende eeuw', in: M. Bruggeman e.a., ed., *Mensen van de nieuwe tijd. Een liber amicorum voor A. Th. van Deursen* (Amsterdam, 1996) 449-461.

werden vrouwen juist niet aangetrokken om over privé-zaken te dichten, maar om zich daarentegen op publieke kwesties te richten. Ze deden dat bovendien in dichtgenres als het lierdicht die in principe tot het mannendomein behoorden.⁶⁸ Opnieuw moet het prijsvragensysteem worden genoemd als stimulerende en emanciperende factor. Zonder die prijsvragen had Petronella Moens geen goud gewonnen met ‘De waare Christen’ (‘Amsteldamsch genootschap’) en Maria Petronella Woesthoven geen goud met de ‘Lof der Vaderlandsche Zeevaart’ (‘Amsteldamsch genootschap’).

Maria Petronella Woesthoven

Als voorbeeld van vrouwelijk genootschappelijk engagement is de deelname van Maria Petronella Woesthoven (1760-1830) aan de genootschappen de moeite van een nadere beschouwing waard.⁶⁹ Zij was een van de weinige vrouwen die de private sfeer ontvluchtte en zich daadwerkelijk liet zien in letterkundige genootschappen. Ook schroomde ze niet te spreken in deze herengezelschappen, noch om haar mening kenbaar te maken. Een van de schaarse feministische dichtstukken uit de achttiende eeuw is van haar hand. Pas in 1854 werd het voor het eerst gepubliceerd om daarna onmiddellijk te worden vergeten.⁷⁰ Woesthoven woonde met haar man Samuel Elter in Amsterdam en was lid van twee patriotse dichtgenootschappen, vanaf 1784 van het ‘Amsteldamse dicht- en letteroefenend genootschap’, vanaf 1789 van het Leidse ‘Kunst wordt door arbeid verkreegen’.⁷¹ Het laatste lidmaatschap had ze te danken aan haar antwoord op *De invloed van een vast geloof aen de voorzienigheid* waarmee ze zilver won. Vermoedelijk kwam de dichteres bij het Amsterdamse genootschap terecht via een van de twee oprichters ervan,

68 Van Oostrum (n. 3), *Juliana Cornelia de Lannoy*, 17.

69 Over Woesthoven: *Met en zonder lauwerkrans* (n. 1), 727-731. De gedichten van Woesthoven zijn door een bewonderaar en vriend, J.M. Pfeil, na haar dood verzameld en gepubliceerd in *Astrea. Maandschrift voor schoone kunst, wetenschap en letteren*, 2 (1852) 216-220, 264-266, 326-327, 368-370; *Astrea*, 3 (1853) 7-8, 368-372; *Astrea*, 4 (1854) 39-40, 76-78, 97-103, 143-150, 187-192, 257-262, 300-306, 339-346, 373-380, 439-457; *Astrea*, 5 (1855) 31-34, 85-88, 146-152, 179-184, 209-220, 284-291, 318-320, 328-341, 432-441; *Astrea*, 6 (1856) 25-32, 80-91, 135-146, 165-170, 230-244, 256-267, 302-313, 348-356, 393-402, 415-423, 455-464, alsook in: *Gedichten van vrouwe Maria Petronella Elter, geboren Woesthoven*. Verzameld door J.M. Pfeil (Utrecht, 1859).

70 Het gedicht ‘Maria Wolstonecraft’ dateert uit 1797 en wordt voorafgegaan door ‘Aan den man’. Binnenkort verschijnt een uitgave van deze verzen bij uitgeverij AD&L in Amsterdam.

71 Volgens Pfeil was ze bovendien honorair lid van ‘Kunstliefde spaart geen vlijt’ en van de ‘Goudsbloemen’ (‘Levensschets van Vrouwe M.P. Elter, geb. Woesthoven’, in: *Gedichten van vrouwe Maria Petronella Elter, geboren Woesthoven* (n. 69), V-VI). Hiervoor heb ik nog geen bewijzen gevonden.

Gerrit Brender à Brandis.⁷² Hem kende ze goed omdat hij haar lessen in wiskunde had gegeven. De invloed van haar zwager Bilderdijk, die in 1785 met haar zus Rebecca trouwde, is in deze waarschijnlijk niet groot geweest. Bilderdijk ontwikkelde in de jaren tachtig een afkeer voor de dichtgenootschappen en liet er zich niet meer zien.

Slechts weinig vrouwen bezochten daadwerkelijk de genootschappen waarvan ze deel uitmaakten. Zelfs bij het uitreiken van gewonnen prijzen werden familieleden of vrienden ingeschakeld om hen te vervangen. Zeker is dat Petronella Moens afreisde naar de Vlaamse rederijderskamers waarvan zij lid was. Vermoedelijk heeft ze zich ook in Utrecht laten zien.⁷³ Nu is Petronella Moens een geval apart. Haar blindheid maakte haar in zekere zin seksloos. Blikken troffen haar niet en Moens zelf was amper in staat blikken, laat staan veelbetekenende blikken, te versturen. Anders gezegd, bij Moens speelde sex-appeal geen rol. Bij Woesthoven lag dat anders. Het portret van haar toont een aantrekkelijke dame: grote ogen, enorme bos krullen. Ook ontbrak het haar niet aan 'esprit'. Woesthovens brieven aan Bilderdijk zijn levendig geschreven en humoristisch. De kans dat deze dame de heren afleidde van hun werkzaamheden was groot. In dit verband is het aardig te weten dat Elter zich in 1805 van zijn vrouw liet scheiden omdat zij zich misdragen zou hebben, wat maar één ding kan betekenen.⁷⁴

Woesthoven heeft in ieder geval één keer een vergadering bijgewoond van het 'Amsteldamsch dicht- en letteroefenend genootschap'. We weten dit omdat de dichteres de gebeurtenis belangrijk genoeg vond er een vers aan te wijden. In januari 1786 stapte haar 'Zangerin' 'met heldenmoed uw weidsche feestzaal in'.⁷⁵ Doorslaggevend voor haar heldenmoed zal de aanwezigheid van haar man, Samuel Elter, zijn geweest, die vanaf 1786 zelf deel uitmaakte van het genootschap. Maar ... van het Leidse 'Kunst wordt door arbeid verkreegen' was Elter geen lid en ook daar liet Woesthoven zich enkele jaren later zien. In 1790 en 1794 bezocht ze de jaarvergaderingen van dit dichtgenootschap.⁷⁶ Nu

72 De andere oprichter was de patriotse dominee Bernardus Bosch (Singeling (n. 1), *Gezellige schrijvers*, 130).

73 Veltman-van den Bos (n. 47), *Petronella Moens*, 36 e.v.

74 R.A. Kollewijn, *Bilderdijk. Zijn leven en zijn werken*. dl. 1 (Amsterdam, 1891) 362-363. Over Woesthovens leven en amoureuze perikelen bereiden Dini Helmers en ik een publicatie voor.

75 'Bij mijne eerste tegenwoordigheid in het Amsteldamsch taal-, dicht- en letteroefenend genootschap. - Januarij, 1786', *Astrea* (n. 69), 4 (1854) 103.

76 Volgens *Met en zonder Lauwerkranen* (n. 1), 83, zouden Moens en Van Overstraten eveneens het Leidse dichtgenootschap hebben bezocht. Wie de notulen leest van het dichtgenootschap kan dat betwijfelen. Deze bevestigen dat de dames werk hebben 'ingeleverd', wat zoveel wil zeggen als opgestuurd of meegegeven aan iemand. Zelfs: 'Jufvrouw MOENS vervrolijkte ons met eenen *Lentezang*' betekent vermoedelijk niet meer dan dat Moens opnieuw een gedicht had ingeleverd. Temeer daar van de overige leden expliciet wordt vermeld dat ze werk voorlazen: 'De Heer HEYLIGERT las ons *Iets over de Romance* voor' en 'De Heer SOEK las twee Digtstukken: Aan mijne Vrienden, en Aandoeningen eener Moeder in de Eeuwigheid' (*Handelingen* 1794, 4).

is dat niet echt bijzonder. Opvallender is dat Woesthoven er in slaagde deel uit te maken van beoordelingscommissies van hetzelfde dichtgenootschap.⁷⁷ Voor zover bekend, is ze de enige vrouw geweest die het ooit tot beoordelaar van een groot dichtgenootschap heeft gebracht.

Vooralsnog ga ik ervan uit dat dat te maken had met Woesthovens prestaties en niet met haar aantrekkelijke voorkomen. Per slot van rekening was ze een getalenteerd dichteres, geprezen door tijdgenoten en gelauwerd met vier genootschappelijke medailles. Ook zegt de benoeming iets over het karakter van Woesthoven. Ze was kennelijk zelfverzekerd genoeg om deze taak te aanvaarden, roddels te pareren en eventuele blikken te trotseren. Net zoals De Lannoy was zij dochter van een militair; misschien verklaart dat haar strijdbaarheid. Bovendien had Woesthoven een excellente opvoeding gehad waardoor ze gewend was met geleerde heren om te gaan. Ze werd onderwezen in wis- en sterrenkunde door Gerrit Brender à Brandis, Pieter Nieuwland en J.F. van Beeck Calkoen, stuk voor stuk gerenommeerde wetenschappers. In het literaire verkeerde ze met personen als Kinker en Bilderdijk, eveneens niet de minsten. En dan waren er nog banden met of alleen gekoesterde sympathieën voor de vrijmetselarij.⁷⁸ Voor de Leidse dichtliefhebbers zal belangrijk zijn geweest dat Woesthoven zich in de jaren daarvoor had ontwikkeld tot een verlicht schrijfster die haar pen scherpte aan belangrijke maatschappelijke en ethische kwesties. Daarmee had ze bewezen niet alleen te kunnen dichten, maar ook te kunnen denken. 1786-1790 waren haar meest geïnspireerde jaren. In die jaren schreef zij de dichtstukken waarmee ze vier prijsvragen won bij drie verschillende genootschappen: *De lof der Vaderlandsche Zeevaart* ('Amsteldamsch genootschap', bekroond 1787, goud), *De Mensch geschikt voor de eeuwigheid* ('Kunstliefde', bekroond 1788, zilver), *De invloed van een vast geloof aen de voorzienigheid* ('Kunst wordt door arbeid verkreegen', bekroond 1789, zilver), *De inënting der kinderziekte* ('Kunst wordt door arbeid verkreegen', bekroond 1792, zilver, niet gepubliceerd).⁷⁹ Deze onderwerpen kunnen met geen mogelijkheid worden omschreven als 'typisch vrouwelijk'. Ook tijdgenoten ervoeren ze niet als zodanig, blijkens de notulen van 'Kunstliefde', waarin oordelen over prijsvragen te vinden zijn. Omdat de beoordelaars niet wisten wiens werk ze onder ogen hadden, zijn hun aantekeningen in de genootschappelijke notulen sekseneutraal. Het bestuur prees in Woesthovens *De mensch geschikt voor de eeuwigheid*: 'Het stout Contrast en de geleerde beleezenheid, gepaard met de treffendste voorbeelden en zuiverste taal'.⁸⁰

77 In 1793 en 1794.

78 Blijkens 'Vrouwelijke hulde aan de broederschap der Vrijmetselaren', in: *Gedichten van vrouwe Maria Petronella Elter* (n. 69), 195-196.

79 In H.A. Spandaws *De vrouwen* (Groningen/Amsterdam, 1807) 57 prijzende woorden voor deze prijsverzen. In H.H. Klijs 'De verplichting der kunsten aan de vrouwen' (1812), in: *Gedichten* (Haarlem, 1815) 61-96, wordt de dichteres daarentegen niet vermeld.

80 Een paar bladzijden verderop: 'Voords is mede, bij geene geringe meerderheid, aan het schoon, vloeiend en stout verheven Dichtstuk' de zilveren penning uitgedeeld (Notulen 1 lente-maand 1788; Gemeente-archief Den Haag inventarisnr. 46:15). Op deze prijsvraag kwamen in totaal elf antwoorden binnen. Woesthoven gebruikte als zinspreuk: 'De Eeuwigheid is de stempel van 's menschen waarde'.

De lof der vaderlandsche zeevaart, waarvoor Woesthoven in 1787 in Amsterdam een gouden plak ontving, laat zien hoe de patriotse genootschappen Nederland het liefst vereeuwigen. Alle republikeinse idealen golven in dit stuk voort uit die zee waaraan Nederland zijn vrijheid, rijkdom, religie, heldenmoed en beschaving dankt. Was het onderwerp niet de zee maar de koophandel geweest, dan zou het gedicht er niet veel anders hebben uitgezien. Aan die constante nadruk op dezelfde thematiek herkent men de propagandist. Zoals gebruikelijk in genootschapsbundels is ook in dit dichtstuk het patriots engagement zo neutraal mogelijk geformuleerd. Expliciet, agressief patriots kon Woesthoven alleen zijn in gedichten die ze buiten de genootschappen publiceerde.⁸¹ Te ver gaande politieke kritiek in genootschapsbundels zou onvermijdelijk tot de opheffing van het betreffende genootschap leiden. En dus moest de lezer het veelal doen met hints. De goede verstaander had trouwens aan een half woord genoeg, zeker als hij de maker van het vers kende. ‘Waar bloeit een maatschappij, door de eendracht niet beziel; Daar Edlen en gemeen elkaâr 't gezag betwisten?’, spreekt voor zichzelf.⁸² Nationalisme en religie gaan in ‘De lof der vaderlandsche zeevaart’ hand in hand. De Hollandse kersteningsdrang in overzeese gebieden bewijst ‘Hoe een gekroesde Moor óók deugden aan kan kweeken/Daar hij met gade en kroost in lage hutten woont, / Met de oogen op zijn God zich zuivert van gebreken’.⁸³ Hoopvol schrijft de dichteres dat alleen God weet

‘Hoevele volkren nog op Neêrlands heillicht wachten,
Of de Arabier eerlang zijn Koran niet vergeet,
Of niet heel Indostan zijn Vedam zal verachten.’⁸⁴

Dezelfde expansiedrift weerklinkt in de volgende verzen. Woesthoven ziet ‘in Amstels Vest dien ouden moed herrijzen’.

‘Ja - juich, mijn Vaderland! en gij, ô dierbre Zee!
Wil met uw golfgeruisch aan alle stranden melden -
Voer, Echo! voer dien klank ten schrik der volken meê:
Men vormt in Nederland een' stoet van Waterhelden!’⁸⁵

Woesthovens engagement verwaterde zeker niet in de jaren 1794-1800, wel publiceerde ze minder. Zelf weet ze dit aan haar onrustige ziel. In 1797 schrijft ze *Bilderdijk*:

‘Over het geheel doe ik zeer weinig aan de Poezy, wanneer ik de gedichten

81 Zoals in *Vaderlandsche gedachten bij de plundering van Amsterdam* (Gedrukt te Harderwijk. Junij 1787). Hierin verzen als ‘Al, wat Oranje doet, is slecht’ en ‘O ja, Oranjes schuld is klaar!/Hij moest het zonlicht duister noemen,/Die nu nog zoo dolzinnig waar,/Dat hij Oranje niet zou doemen’ (*Astrea* (n. 69), 6 (1856) 353).

82 *Werken van het Amsteldamsch dicht- en letteröfend genootschap*, dl. 1 (Amsterdam, z.j. [1789]) 99.

83 *Ibid.*, 125.

84 *Ibid.*, 129.

85 *Ibid.*, 132.

van anderen en vooral de uwe lees, gevoel ik altyd myne nietigheid te veel, om iets te verrigten, en de omstandigheden des tyds, schoon ik er my niet door laat neerdrukken, geven echter door alle derzelve bezwaaren en onaangenaamheden, eene zekere onrustige wending aan de ziel, en benemen er de vrye werking aan. ik heb echter in 't kort een paar kleinen stukjens in Albums gemaakt'⁸⁶

Bovendien had Woesthoven op dat moment de zorg over het dochtertje van Bilderdijk en beheerde zij zijn literaire geschriften. Meegespeeld zal hebben dat Woesthoven op het moment van schrijven een maand of vier zwanger was, iets wat ze Bilderdijk in de aangehaalde brief niet vertelde. Op haar zevenendertigste baarde zij tot haar grote geluk en verrassing haar eerste kind: 'ik ben zoo gelukkig als ik my immer wenschen kon'.⁸⁷ En geluk was geen goede voedingsbodem voor dichterlijk vuur.

Rond 1800 waren de meeste dichtgenootschappen ter ziele. Daar kon Woesthoven haar verontwaardiging over de politiek niet meer kwijt. Haar gedichten verschenen in kranten, tijdschriften, almanakken of werden afzonderlijk uitgegeven. Woesthoven schreef door over persoonlijke en politieke onderwerpen: een lijkzang op P. Broes in 1798, een gedicht op het vredefeest in Amsterdam in 1802, 'Bij de herstelling der te Amsterdam geremoveerde predikanten' in 1803, een treurvers op P.J. Uylenbroek in 1809. In 1815 heeft Woesthoven inmiddels, net als vele andere intellectuelen, een politieke ommezwaai gemaakt. Na de Napoleontische onderdrukking leek een Oranje op de troon zo gek nog niet.⁸⁸ Woesthoven publiceerde *Nederland en Frankrijk in Maart 1815* waarvan in hetzelfde jaar een tweede druk werd uitgegeven. In 1815 verscheen ook *Het hooge huwelijk van Zijne Koninklijke Hoogheid Willem Fredrik George Lodewijk, prins van Oranje [...]*. De dichteres bleek onverminderd politiek betrokken.⁸⁹ Daarnaast schreef ze voor en over vrouwen. Zij leverde bijdragen aan de *Almanak voor vrouwen door vrouwen* en *Almanak voor Jonge Heeren en Jufvrouwen*.⁹⁰ In 'De verlossing van ons vaderland', in 1814 gepubliceerd in *De recensent, ook der recensenten*, bezong Woesthoven bewonderend de verregeande vaderlandsliefde van een Hollandse vrouw in ballingschap, gravin Johanna Catharina de Schubert (1772-1814).⁹¹

86 Brief d.d. 17 januari 1797, in: J. Bosch e.a., ed., *Mr. W. Bilderdijk's briefwisseling 1795-1797* (Utrecht, 1988), brief 190, citaat op 279.

87 Brief aan Bilderdijk d.d. 18 augustus 1797, in: *Ibid.*, brief 308, citaat op 388.

88 Ook Petronella Moens en Anna Catharina Brinkman, ooit redacteur van ondermeer de *Constitutioneele Oprechte Bataafsche Courant*, wijzigden hun politieke koers (Hagen (n. 47), 'Petronella Moens', 217 en *Met en zonder lauwerkrans* (n. 1), 721-722).

89 Ik sluit mij aan bij Hagen (n. 47), 'Petronella Moens', die van mening is dat het vrouwelijk engagement niet stopte na 1795, zoals wel wordt beweerd (o.a. bij Dekker en Vega (n. 1), 'Les femmes aux côtés des deux révolutions néerlandaises', 251).

90 'Maria Petronella Elter, geboren Woesthoven', *Astrea* (n. 69), 2 (1852) 216-220.

91 'De verlossing van ons vaderland, krachtadig door eene edele Hollandsche vrouw buiten 's lands bevorderd', in: *De recensent, ook der recensenten* 7 (1814) II, 273-282. Ik bedank Lotte Jensen die mij op deze tekst wees.

Literaire kritiek

Als achttiende-eeuwse recensenten zo veel moeite hadden met schrijvende vrouwen, hoe reageerden ze dan op een vers als ‘De lof der vaderlandsche zeevaart’ van Woesthoven? Het antwoord is simpel, er werd niet of nauwelijks op ingegaan. De recensent van de *Algemeene Vaderlandsche Letteroefeningen* die in 1791 de *Werken van het Amsteldamsche dicht- en letteroefenend genootschap* (1789) besprak, repte nauwelijks over de prijsvragen, die toch het ‘pièce de résistance’ van de bundel vormden en waaronder antwoorden van Moens en Woesthoven. In zijn recensie, meer een opsomming van titels dan een bespreking ervan, voorzag de recensent de ‘mengeldichten’ van nummers, zodat hij in de rest van zijn recensie alleen naar deze nummers, in plaats van naar namen, hoefde te verwijzen. Het tiende dichtstuk uit de Mengeldichten (‘Brief van Jan van Oldenbarneveld, aan zijne Echtgenooten en Kinderen’ door Moens) oordeelde hij het treffendste. Het twaalfde (‘Damon’ door Martinus Nieuwenhuijzen) was volgens recensent het vindingrijkste en het dertiende (‘De Drost en de Boer’ door Abraham du Sart) het minste van alles. Geciteerd werd alleen een mannelijke bijdrage: het elfde gedicht ‘Elza’ van de hand van Martinus Nieuwenhuijzen. Vervolgens ging recensent uitgebreid in op een redevoering over de allegorie van Brender à Brandis.⁹²

De *Vaderlandsche Bibliotheek* daarentegen noemde in een bespreking van deze bundel de bijdragen van vrouwen met naam en toenaam, vond alle verzen ‘vrij goed’ en billijkte de verdeling van de prijzen.⁹³ Over het vers van Woesthoven verder geen woord. Wel viel het antwoord van Moens op ‘De waare christen’ klaarblijkelijk goed, want hieruit wordt geciteerd. Moens kon doorgaans weinig kwaad doen bij recensenten. In een recensie van het tweede stuk van het tweede deel *Werken* (1791) van ‘Studium scientiarum genitrix’ werd de dichteres geprezen om haar ‘lofzang van den blindgeboornen bij de wateren van Siloa’.

‘Wij hebben onder het lezen vurig gewenscht, dat, ook voor haar, zulk een blijde dag nog eens komen mogt. Doch indien zij daar toe geene hope heeft, dan trooste zij zich, onder andren ook daar mede, dat de goede God haar het gemis van haar gezicht, door gaven van verstand, hart en vernuft heeft gelieven te vergoeden, die duizenden anderen, die zien kunnen, missen moeten.’⁹⁴

Minder clementie hadden recensenten met andere dichters. Een criticus van de *Vaderlandsche Bibliotheek* was weinig onder de indruk van de *Mengelingen* van ‘Vlijt is de voedster der wetenschappen’, het genootschap waarin relatief veel vrouwen zaten. Vooral ‘Den lof der dichtkunst’ van Maria van Zuylekom moest het ontgelden. In het gedicht heerste volgens de recensent

92 *Algemeene Vaderlandsche Letteroefeningen* (1791) I, 85-92.

93 *Vaderlandsche Bibliotheek* (1794) I, 278-281.

94 *Vaderlandsche Bibliotheek* (1792) I, 237.

‘een groot gebrek van gezond menschenverstand’. Een groot dichter als Bellamy kon hij zijn vrijheid in spelling vergeven, ‘eene Juffr. M.V.Z. [hoeft] niet te verwachten, dat wij [...] hare winderige schriften [...] met die zelfde inschiklijkheid zullen behandelen’.⁹⁵ Eerder dat jaar bekritiseerde het tijdschrift een ander genootschappelijk gedicht van Van Zuylekom, geplaatst in het twaalfde deel, tweede stuk van de *Proeven van Poëtische Mengelstoffen* van het Haagse ‘Kunstliefde’. Ook in ‘Aan God’ trof de recensent ‘veel slordigheid en windrigheid’ aan.⁹⁶

Verbaasd lijken recensenten geen van allen over de vrouwelijke bijdragen, althans ze doen of ze niet verbaasd zijn. Kritisch waren ze zeker. Over het algemeen stonden de *Vaderlandsche Letter-oefeningen* negatiever tegenover dichtgenootschappelijke bundels in het algemeen en vrouwelijke bijdragen in het bijzonder dan de *Vaderlandsche Bibliotheek*.⁹⁷ Zo blijkt uit een bespreking in de *Letter-oefeningen* nergens dat de *Mengelwerken* van de Goudsbloemen ook vrouwelijke auteurs opnamen. Opnieuw werd alleen een gedicht van een man geciteerd.⁹⁸ Ook de recensent van de *Vaderlandsche Bibliotheek* liet de gedichten onbesproken, maar meldde in ieder geval dat van de vijftien dichtstukken er twee van Moens, en twee van Van Overstraten afkomstig waren.⁹⁹ Dat is aardig en veelzeggend omdat daarmee opnieuw de status van beide dichters werd benadrukt. Van de mannelijke ‘Goudsbloemen’ zal geen lezer wakker hebben gelegen. De dichters daarentegen waren op dat moment beroemd.

Concluderend

Van de letterkundige genootschappen zijn alleen dichtgenootschappen bevorderlijk geweest voor de acceptatie van en integratie van vrouwen in het literaire milieu. Enerzijds had dat te maken met de organisatiestructuur van de dichtgenootschappen, anderzijds met hun doelstellingen. In tegenstelling tot beschouwende genootschappen bestond de hoofdactiviteit in dichtgenootschappen niet uit spreken maar uit dichten. Bovendien werd er weinig gezamenlijk gedicht. Dichtstukken, prijsverzen en commentaren daarop gingen over en weer per post. Erg gezellig waren de verenigingen dus niet, maar dit bevorderde wel de deelname van vrouwen, die mee konden doen, zonder ooit een man tegen het lijf

95 *Vaderlandsche Bibliotheek*, 475, 476.

96 *Ibid.*, 438.

97 Het laatste tijdschrift had lof voor juffrouw M. Heemskerk ‘die zich met twee verzen in dezen bondel (*Werken* II van “Studium”) zeer voordeelig bekend maakt, en veel goeds van zich doet wachten’ (1792 I, 239) en waarvan een gedicht wordt geciteerd. De *Dichtstukken* I 1792 van ‘Kunstliefde’ stemden eveneens tot tevredenheid: ‘Wij geven tot eene proeve het volgende stukken van C.F. VAN RAESVELD, geboren van Sijtzama, dat de dichteresse noemt. AFSCHIED’ (1792 I, 191). In 1796 citeerde recensent uitvoerig drie verzen van dichters in het derde deel van de *Werken* van ‘Studium scientiarum genitrix’. Het betreft M. Heemskerk, G.W.J. van Grootenraaij en C.J. Ameloo [*Vaderlandsche Bibliotheek* (1796) I, 136-139].

98 *Vaderlandsche Letteroefeningen* (1793) I, 417-421.

99 ‘De overige zijn van de Heeren BESSAN, VAN PELEN, BOON VAN OSTADE, TER BRAAK en VATEBENDER’, vervolgde de recensent (*Vaderlandsche Bibliotheek* (1794) I, 46).

te lopen. Belangrijk voor de integratie van vrouwen waren daarnaast het prijsvragensysteem en de idealistische doelstellingen van de dichtgenootschappen. Bij het verbeteren van poëzie en vaderland kon vrouwelijk dichttalent prima worden gebruikt, vooral omdat de gezelschappen zich toededen op het propageren van vaderlandse deugden.

De politieke omstandigheden bevorderden de toetreding van vrouwen tot dichtgenootschappen het meest. In de jaren 1780 stijgt het aantal vrouwelijke lidmaatschappen significant. Dan ook, in de patriottentijd, wordt het taboe op sprekende vrouwen opgeheven. In een drietal kleinere, patriotse dichtgenootschappen werden vrouwen als gelijken behandeld. Sommigen kregen er de status van werkend lid waardoor ze dezelfde rechten (en plichten) hadden als hun mannelijke medeleden. Moens en Van Overstraten hebben een voortrekkersrol gespeeld door lid te worden van acht dichtgenootschappen en door veel te publiceren. Ook een vrouw als Maria Petronella Woesthoven verlegde grenzen door zitting te nemen in een genootschappelijke beoordelingscommissie. Dat zij bovendien net zo politiek geëngageerd was als Moens en Van Overstraten, tonen haar antwoorden op genootschappelijke prijsvragen. Mede dankzij dit politiek engagement kan het werk dat vrouwen in genootschapsbundels publiceerden op geen enkele manier worden gekwalificeerd als ‘typisch vrouwelijk’. Omdat de meeste dichtgenootschappen een patriotse signatuur hadden en ook de bijdragen van vrouwen patriots zijn gekleurd, is bestudering van de letterkundige verenigingen van belang voor de geschiedschrijving over vrouwen in de patriottentijd.¹⁰⁰ Een belangrijk hiaat in de patriotse geschiedschrijving, 1780-1787, kan hiermee worden ingevuld.

Ik zal op deze plaats niet ingaan op de vraag of de Verlichting in zijn geheel al dan niet bevorderlijk is geweest voor de positie van vrouwen.¹⁰¹ Duidelijk is dat er op zijn minst een Verlichtingsbeweging is geweest die vrouwen niet louter in de privésector plaatste, maar die er voor zorgde dat ze een rol konden spelen in het publieke debat. Vrouwen werden door de dichtgenootschappelijke besturen bewust uitgenodigd om mee te doen aan hun vorm van burgerlijke openbaarheid. Ze werden net als de mannen aangemoedigd hun gedachten te verwoorden, uit te spreken, op schrift te stellen. Sceptici die menen dat de heren leden er diep in hun hart van overtuigd waren dat vrouwen niet in de openbaarheid hoorden te treden, hebben misschien gelijk, misschien niet. Het valt hoe dan ook amper na te gaan en mocht het zo zijn, dan werden dat soort gedachten kennelijk terzijde geschoven als niet opportuun. Letterkundige en politieke belangen wogen duidelijk zwaarder dan patriarchale belangen. De

100 Rosendaal (n. 28), ‘Een nieuwe Vrouwendag’ stelt dat juist patriotten, meer dan orangisten, een scheiding tussen publieke en private sfeer aanbrachten waardoor ze vrouwen bewust teruggedrongen naar de private sfeer. De hier genoemde genootschappen bevestigden deze hypothese niet.

101 Zie hiervoor het inspirerende artikel van J. Vega, ‘Het stoere imago van de Verlichting. Feministische schermutselingen in de 18e eeuw’, *Lover. Literatuuroverzicht voor de vrouwenbeweging*, 17 (1990) 17-22.

geschiedenis van vrouwen in dichtgenootschappen toont aan dat vrouwen vooral binnen een republikeins Verlichtingskader als gelijkwaardig werden beschouwd, waarbij het toeval, in de vorm van de patriottenstrijd, een belangrijke rol heeft gespeeld.¹⁰²

Ditzelfde lot zorgt er voor dat aan de beschreven situatie een eind kwam. Niet omdat het politiek zo goed ging met de Republiek, maar omdat vrijwel alle dichtgenootschappen die in de jaren tachtig en negentig nog een belangrijke rol speelden, rond 1800 ter ziele waren. Daar kwam bij dat de rol van de vrouw door de literaire kritiek meer dan ooit werd vernauwd tot die van moeder en echtgenote, waar veel vrouwelijke schrijfsters om welke reden dan ook in mee gingen. De grote dichtgenootschappen uit Leiden, Rotterdam en Amsterdam, die ooit zo vrouwvriendelijk waren, fuseerden in 1800 tot een landelijk genootschap onder de naam 'Bataafsche Maatschappij van Taal- en Dichtkunde'. In deze maatschappij, die het midden hield tussen een beschouwend en een dichtgenootschap, was voor vrouwen niet veel plaats meer, vermoedelijk omdat nu de strikte omgangsvormen weer meetelden. In de 'Bataafsche maatschappij' was de intimiteit vele malen groter dan in de voormalige dichtgenootschappen. Het uitspreken van redevoeringen was er een belangrijke activiteit. De leden kwamen maandelijks samen, allemaal hadden ze 'toegang en stem [...] over alles, wat door den Voorzitter aldaar mogt worden ter tafel gebracht'.¹⁰³ Het weinige dat bekend is over de beginjaren van die 'Bataafsche Maatschappij' doet het ergste vrezen. Van de diverse afdelingen in het land, waren vrouwen alleen bij de Rotterdamse welkom. Dat blijkt uit een dichtstuk van Gerarda van Grootenray, die al vanaf 1782 lid was van het Rotterdamse 'Studium'. Op 18 februari 1806 sprak zij in de Rotterdamse afdeling van de 'Bataafsche Maatschappij':

'Ik moet uw kieschheid prijzen
Die vrouwen noodigt in uw' kring,
En, in uw kunstvergadering,
Haar 't veilig spoor wil wijzen.

De Rijngodin, het slooprijk IJ,
Schoon ze ook op deze Maatschappij
En dichters glorie dragen,
Vergunnen zulks aan vrouwen niet,
Hoe zeer gij 't vriendlijk voorbeeld biedt;
Of - durven zij 't niet wagen?'¹⁰⁴

102 *Ibid.*, 21; J.G.A. Pocock, *The Machiavellian Moment. Florentine political thought and the Atlantic republican tradition* (Princeton/London, 1975).

103 *Wetten* 1801 hoofdstuk XII, artikel 3, 33 (UB Amsterdam, sign. 11-1578 Bn 59).

104 Met dank aan Wil Heezen die mij op deze passage wees. Zie W. Heezen, *Parnassus aan de Maas. Een reconstructie van de 'leesvergaderingen' van de Hollandsche Maatschappij van Fraaije Kunsten en Wetenschappen, afdeling Rotterdam*, 2 dln. (Amsterdam, 1992; doctoraalscriptie Instituut voor Neerlandistiek, Universiteit van Amsterdam) dl. 1, 41.

Writing is silver, silence is golden; women in literary societies, 1772-1800

Eighteenth-century Dutch literary societies were typical male strongholds. Between 1772 and 1800 only 45 women were members, against some 1700 men. The Dutch Republic had around 60 societies, which are usually divided into so-called reflective and poetic ones, two types which differed strongly. There are several reasons, why women were only allowed as members in poetic societies.

First of all, while members of reflective societies concentrated on delivering lectures to a very small male public, poetic societies worked on publishing poems for the benefit of the whole country. Most of the members, whether male or female, sent in their poems by post. Women could therefore join these public societies without having to leave their homes.

Secondly, the poetic societies organised competitions, answers to which had to be sent in anonymously. This condition favoured the participation of women, who indeed turned out to be winners sometimes. Finally, the poetic societies' professed aims to improve the level of Dutch poetry and to help the country out of its moral and economic misery helped women integrate in this literary circuit.

In the 1780s the societies developed into places of serious debate. Every good writer, whether male or female, was welcome. In fact, the political upheavals of the 'patriottentijd' were most favourable to women. During these years their membership more than doubled. Three patriotic poetic societies, all founded in the mid-eighties, were especially 'friendly' to women. Not only did they bring in relatively many female members, they also adjusted their laws to suit women.

Two women writers, Petronella Moens (1762-1843) and Adriana van Overstraten (1756-1828), who were passionate poets and patriots, profited as much as they could from this situation, joining eight poetic societies and contributing to many of the societies' volumes. Still, very few women actually went to the meetings. One exception is Maria Petronella Woesthoven (1760-1830) who joined as a member both the 'Amsteldamsch dicht- en letteroefenend genootschap' and 'Kunst wordt door arbeid verkreegen' in Leiden. Occasionally she showed up in both societies, but she also managed to get involved in a committee of literary judges.

All female contributions to the societies' volumes show that women did not limit their writings to typically female topics (housekeeping, children, kitchen), as they were advised to by literary critics, but instead wrote about public affairs (religion, nation, morals). Apparently, the societies formed one Enlightenment movement that did not push back women out of public life, but encouraged their integration.